

KUT ALMIŞ
ORDUNUN ZAFERİ

Kutü'l-Amare

Coğrafya, Askerler, Silahlar

ERHAN ÇİFCİ

KUT ALMIŞ ORDUNUN ZAFERİ
KUTÜ'L-AMARE
Coğrafya, Askerler, Silahlar
Erhan Çıfci

TİMAŞ YAYINLARI | 4303
Osmanlı Tarihi | 118

EDİTÖR
Zeynep Berktaş

KAPAK GÖRSELİ
VI. Ordu Kumandanı Halil Paşa (Kut), 13'üncü Kolordu Kumandanı Ali İhsan Bey (Sabis) ve VI. Ordu Kurmay Başkanı Gerold von Gleich bir arada. Gerold von Gleich'in elindeki levhada İngilizlerden ele geçirilen Julnar Gemisi'ne atfen Osmanlıca harflerle "Kendigelen" yazıyor.
Kaynak: Tunca Örses Arşivi

KAPAK TASARIMI
Kerem Miralem

İÇ TASARIM
Tamer Turp

1. BASKI
Ekim 2017, İstanbul

ISBN
ISBN: 978-605-08-2601-2

TİMAŞ YAYINLARI
Cağalođlu, Alemdar Mahallesi,
AlayköŐkü Caddesi, No: 5, Fatih/İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24
P.K. 50 Sirkeci / İstanbul

timas.com.tr
timas@timas.com.tr
 timasyayingrubu

Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 12364

BASKI VE CİLT
Sistem Matbaacılık
Yılanlı Ayazma Sok. No: 8
DavutpaŐa-Topkapı/İstanbul
Telefon: (0212) 482 11 01
Matbaa Sertifika No:16086

YAYIN HAKLARI
© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak
Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir.
İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR 9

Birinci Bölüm:

BÜYÜK HARP'İN STRATEJİK CEPHESİ IRAK 13

BÜYÜK HARP'E GİRİŞ 15

IRAK TEHDİT ALTINDA 19

ÇATIŞMA ÖNCESİ TARAFLAR BEKLEMEDE 22

İkinci Bölüm:

OSMANLI ORDUSU İNGİLİZLERE KARŞI 43

İNGİLİZLER ARAP YARIMADASI'NDA 45

ACİL DURUM: YARBAY SÜLEYMAN ASKERİ BEY

GÖREV BAŞINDA 52

MİRALAY NUREDDİN BEY KOMUTASINDA

OSMANLI SAVUNMASI 65

HAREKÂTIN KIRILMA NOKTASI:

SELMANPAK MUHAREBESİ 97

Üçüncü Bölüm:

ZAFERE GİDEN YOL 125

KUTÜ'L-AMARE KUŞATILIYOR 127

BAĞDAT'TA YAŞLI BİR ALMAN GENERAL:

VON DER GOLTZ PAŞA 149

“DİCLE KOLORDUSU” VE GENERAL TOWNSHEND'İ

KURTARMA ÇABALARI 167

KUTÜ'L-AMARE'DE YÜKSELEN OSMANLI SANCAĞI 197

SONUÇ 241

KUTÜ'L-AMARE SAVAŞI KRONOLOJİSİ 247

BİBLİYOGRAFYA 257

DİZİN 265

Birinci Bölüm:

**BÜYÜK HARP'İN
STRATEJİK CEPHESİ IRAK**

BÜYÜK HARP'E GİRİŞ

28 Haziran 1914 günü Avusturya-Macaristan Veliahdı Arşidük Ferdinand'ın Saraybosna'da Gavrilo Princip adlı bir Sırp milliyetçisi tarafından öldürülmesi çoktandır beklenen, dünya genelinde başlayacak büyük bir harbin habercisi gibiydi. Gelişmeleri yakından takip eden Osmanlılar ise kriz anlarında ayakta durabilmenin güçlü ülkelerle ittifak yaparak gerçekleştirebileceğini gayet iyi biliyorlardı. 1914 yılına gelindiğinde, İngiltere-Fransa ve Rusya'dan oluşan üçlü birlikteliğin karşısında saf tutmayı Osmanlı Devleti açısından intihar olarak gören İttihat ve Terakki ileri gelenleri bu ülkelerle ittifak yapmanın yollarını aradılar ve bire bir ilişkilerle nabız tutmaya başladılar. Bu bağlamda Maliye Nazırı Cavid Bey İngilizlerle, Dâhiliye Nazırı Talat Bey (Paşa) Ruslarla, Bahriye Nazırı Cemal Paşa da Fransızlarla görüşerek ittifak kurma niyetlerini ortaya koymuşlarsa da, çabaları sonuç vermemişti.¹ Dolayısıyla Osmanlılar, bir anlamda Avrupa'daki gruplaşmaların dışında kalmamak için, zaten uzun süredir aktif ilişki kurdukları Almanya ile daha da yakınlaşma yoluna girdiler. Bu yakınlık 1914 yılı Temmuz ayında meyvesini vererek gizli bir askerî anlaşma yapılmasının önünü açtı. 27 Temmuz 1914 günü her iki ülke de yapılacak

1 Osmanlıların Birinci Dünya Harbi öncesi ittifak arayışları hususunda ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt: II, Kısım: IV, TTK Yayınları, Ankara, 1952, s. 504-558.

anlaşmanın şartları ve gizliliği üzerinde mutabakat sağladı ve Osmanlılar 2 Ağustos 1914'te, yani Almanların Rusya'ya savaş ilan etmesinden bir gün sonra bu gizli ittifak anlaşmasını imzaladılar. Sadece dört kişinin (Harbiye Nazırı Enver Paşa, Sadrazam Said Halim Paşa, Dâhiliye Nazırı Talat Bey Paşa ve Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey) bilgisi dâhilinde yapılan bu anlaşmaya göre tarafların Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasındaki çatışmada yansız kalacağı; Rusya'nın herhangi bir askerî müdahalesi sonucu Almanya için Avusturya-Macaristan ile ittifak yapmak icap ederse bu durumun Osmanlılar açısından da geçerli olacağı; savaş çıkması halinde Osmanlı Devleti topraklarında görev yapan Alman askerî misyonunun görevine devam edeceği; Osmanlıların bahsi geçen askerî misyona Osmanlı ordusunun genel idaresi hususunda mutlak bir nüfuz hakkı tanyacağı; Osmanlı toprakları Rusya tarafından tehdit edilirse Almanya'nın "gerek gördüğü takdirde" Osmanlı topraklarını silahlı olarak savunacağı taahhüt edilmekteydi. Maddeleri tamamen Almanya lehine olduğu görülen bu ittifak anlaşmasının imzalandığı andan itibaren yürürlüğe girmesi ve 31 Aralık 1918 tarihine kadar geçerliliğini koruması kabul edildi.²

Almanya ile bir ittifak anlaşması imzalamakla artık safını da belirlemiş olan Osmanlı Devleti aynı gün (2 Ağustos 1914) öğleden sonra seferberlik ilan etti; ancak yapılan planlamaya göre seferberliğin başlangıcı 3 Ağustos 1914 olarak kabul edildi. Seferberlik planı uyarınca birliklerin 21 günde hazırlıklarını tamamlamaları düşünülse de eksiksiz bir seferberlik halinin sağlanması için 40-45 günlük bir sürecin lazım geleceğine inanılmaktaydı. Fakat Eylül ayı ortalarında dahi ordunun tam olarak hazırlıklarını tamamlayamadığı görülecekti.³

2 Veli Yılmaz, "Birinci Dünya Harbi ve 2 Ağustos 1914 Tarihli Türk Alman İttifak Anlaşması", *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 11, Mayıs 1993, s. 121-131.

3 Edward J. Erickson, *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu: Çanakkale, Kutül-Amare ve Filistin Cephesi*, çev. Kerim Bağrıaçık, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Nisan 2009, s. 23.

Almanya'nın 1, 3 ve 4 Ağustos'ta sırasıyla Rusya, Fransa ve Belçika'ya savaş ilan etmesi ile büyüyen çatışma 4 Ağustos'ta İngiltere'nin Almanya'ya, 6 Ağustos'ta da Avusturya-Macaristan'ın Rusya'ya savaş ilan etmesinden sonra Avrupa geneline yayıldı. Bu süreçte Osmanlılar henüz seferberlik ve yığınaklarını tamamlamadıkları için tarafsızlıklarını açıkladılar ve tarafgir görünmemeye özen gösterdiler. Fakat İttifak Devletleri Osmanlıların önünde sonunda harbe gireceğini biliyorlardı. Dolayısıyla Osmanlı sınırlarına yakın yerlerde hazırlıklarını yaparak birliklerini her an taarruz edebilecek duruma getirdiler.

Öte yandan, iki cephede savaşan Almanlar üzerlerindeki yükün hafifleyebilmesi için Osmanlıların acilen harbe girmesi gerektiğine inanıyorlardı. Keza Avusturya-Macaristan da Avrupa'da Rus etkisinin azaltılması açısından aynı görüşü savunmaktaydı. Osmanlılar ise askerî hazırlıklarını tamamlamadan harbe girme düşüncesinde değillerdi. Özellikle Osmanlı kurmaylarının ekseriyeti ordunun en erken 1915 yılı ilkbaharında hazır hale gelebileceğini ön görüyordu. Ancak Harbiye Nazırı Enver Paşa ile Dâhiliye Nazırı Talat Bey'in harbe girmeye meyilli olmaları Almanları cesaretlendirmiş ve bir oldu-bitti ile Osmanlıları harbe sokabileceklerine inandırmıştı. Bu düşünceye uygun olarak, Akdeniz'de bulunan Goeben ve Breslau adlı iki Alman savaş gemisi 10 Ağustos 1914'te Enver Paşa'nın izniyle Çanakkale Boğazı'ndan geçerek Marmara Denizi'ne girdiler. Bu durum karşısında İtilaf Devletleri, Alman savaş gemilerinin tarafsızlığını ilan etmiş olan Osmanlı karasularından çıkarılmaları ya da enterne edilmeleri gerektiğini bildirdiler. Osmanlılar ise, karşı bir hamleyle, bu gemileri satın aldıklarını belirterek, personelin Osmanlı mürettebatıyla değiştirileceğini açıkladılar. Kısa süre içerisinde gemilere Yavuz ve Midilli adla-

rı verilmiş ve Osmanlı bayrağı çekilmişti. Alman personele ise Osmanlı üniforması giydirilerek konunun üzeri kapatıldı.⁴

Bununla beraber, taarruzları sekteye uğramaya başlayan Almanlar için Osmanlıların harbe girişi artık elzem hale gelmişti. Enver Paşa ile bir süredir yürütülen gizli görüşmelerin hızlandırılmasının ardından Osmanlılar, harbin finansmanı için gerekli olan nakit girdisinin sağlanması karşılığında Almanların yanında harbe girmeyi kabul ettiler. Nitekim Enver Paşa 22 Ekim 1914 tarihinde verdiği emirle Osmanlı donanmasının Karadeniz'de hâkimiyet kazanması gerektiğini vurgulayarak, Ruslara ait gemilerin görüldükleri yerde, harp ilanına gerek duyulmaksızın imha edilmelerini istedi.⁵ Bir süredir talim yapmak bahanesiyle donanmayı Karadeniz'e çıkarmak için uğraşan ancak Sadrazam Said Halim Paşadan izin alamayan Amiral Souchon ise Enver Paşa'nın bu emri sayesinde 27 Ekim 1914'te Osmanlı filosunu Karadeniz'e çıkarma fırsatı yakalamıştı. Yavuz ve Midilli ile beraber 11 parça gemiden oluşan Osmanlı filosu denize açıldıktan iki gün sonra karşılaştığı Rus mayın ve torpido gemilerine saldırıp, Odessa-Sivastopol ve Novorossiysk gibi Rus limanlarını bombardıman edince Osmanlı Devleti sonunda fiilen savaşa girmiş oldu. Bu durum karşısında İngiltere ve Fransa vakit geçmeden Osmanlılara savaş ilan ettiler. Bunu 1 Kasım'da Rusların Osmanlı doğu sınırlarına taarruzu, İngilizlerin Akabe'yi bombardımanı ve İngiliz-Fransız karma savaş filosunun Çanakkale Boğazı girişindeki tabyaları bombalaması izlemiştir. Osmanlı Devleti ise ancak 11 Kasım 1914'te bu devletlere resmen savaş ilan edecekti.⁶

4 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922)*, TTK Yayınları, Ankara, 1993, s. 49.

5 Tuncay Ögün, "Türklerin ve Rusların Gözüyle 100'üncü Yılına Girenken Karadeniz Baskını ve Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girişi", *History Studies: Special Issue on Balkan Wars*, Volume: 5, Issue: 6, November 2013, s. 93.

6 Görgülü, *a.g.e.*, s. 51.

Harbin başlangıcında Osmanlıların öncelikli önem atfettiği yerler Doğu/Kafkas Cephesi ile güneydeki Süveyş Kanalı bölgesiydi. Zira Osmanlı harp planlarının şekillenmesinde büyük etkisi olan Almanlar doğuda Rusların, güneyde de İngilizlerin meşgul edilerek Batı Avrupa'daki tazyikin azaltılabileceğini düşünmüştü. Şüphesiz ki henüz hazırlıklarını tamamlayamadan çok cepheli büyük bir harbe girmeleri Osmanlılar açısından önemli bir hataydı. Fakat Osmanlıların o günlerde yaptığı belki de en önlenebilir ve ciddi yanlış Mezopotamya bölgesinde yeterli bir savunma gücü bulundurmamaktı.⁷ Böylelikle Basra Körfezi korumasız kalmış ve Mezopotamya'nın kapıları İngilizler adına sonuna kadar açılmıştı.

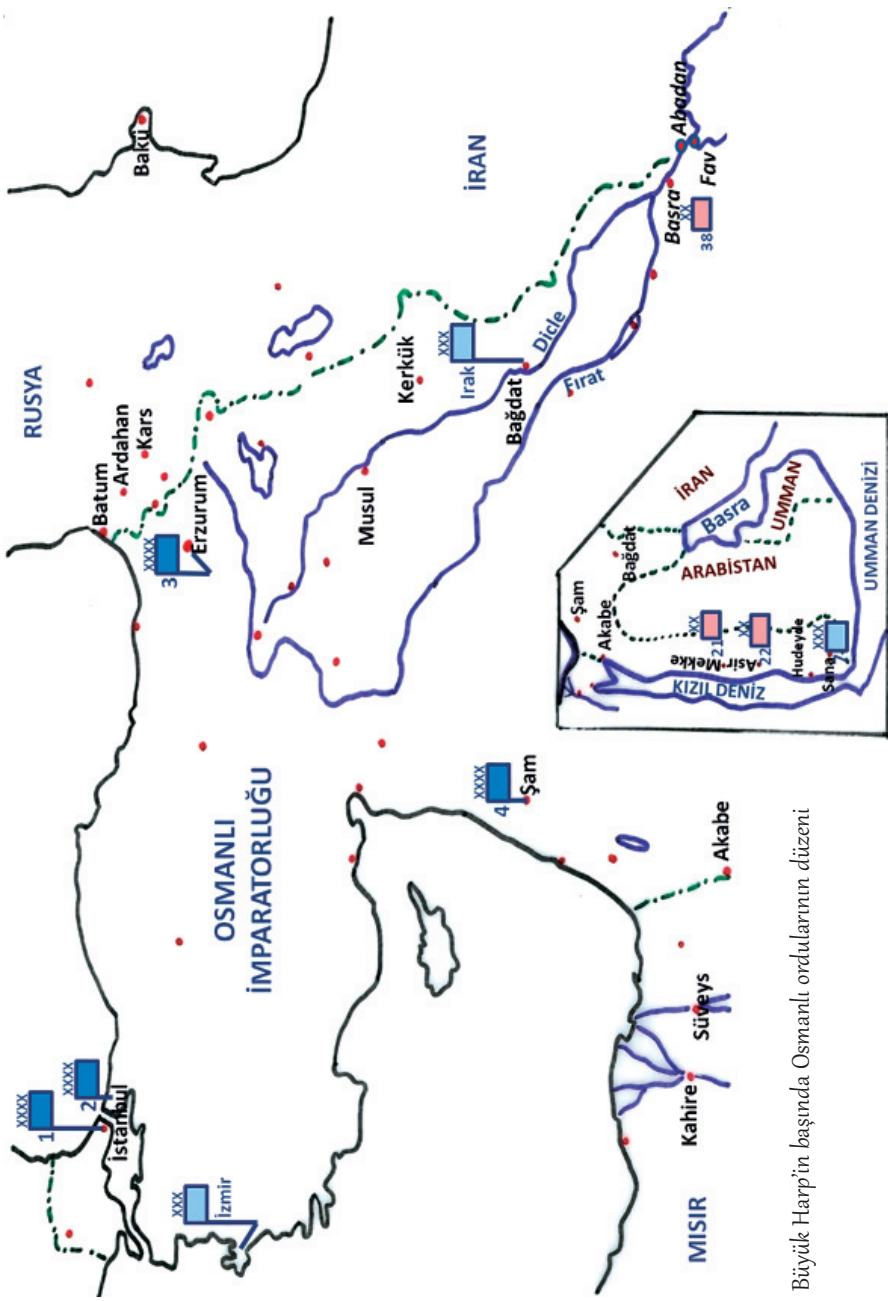
IRAK TEHDİT ALTINDA

Hindistan'da egemenlik kurmalarından sonra İngilizler Hint Denizi'nde güçlü bir ülkenin sahili bulunmamasını kendileri açısından öncelikli strateji odağı haline getirdiler. Kalküta-Kahire ekseninde yer alan Irak ve Filistin bu nedenle İngilizler için büyük bir önem arz ediyordu.⁸ Almanların Bağdat Demiryolu Projesi'ni kullanarak bölgede nüfuz alanlarını geliştirmeye çalışmaları İngilizleri bölge üzerinde birtakım askerî ve politik önlemler almaya sevk etti.⁹ Harp öncesinde Basra Körfezi adaları üzerinde üsler elde etmek, Güney Irak'taki Arap aşiretleri ile iyi ilişkiler geliştirmek ve bölgede Osmanlı Devleti aleyhine propaganda yapmak gibi pasif yöntemlere başvuran İngilizler, harbin başlaması ile beraber Irak'ın güneyinde ve Basra Körfezi'nde aktif denetim sağlamayı ve mümkünse Bağdat'ı işgal etmeyi planladılar.

7 Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum: Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, çev. Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 76-77.

8 Fahri Belen, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi: 1915 Yılı Hareketleri*, II. Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1964, s. 13.

9 Görgülü, a.g.e., s. 155.

Büyük Harp'in başında Osmanlı ordularının düzeni

Hiç şüphesiz ki İngilizleri endişelenmeye iten temel sebep Basra-Abadan hattındaki ana petrol rafinerilerini koruma altına almaktı. Zira dünyanın en büyük savaş donanmasına sahip olan İngilizler açısından bölgeden sağlanan petrol tedarigi hayati önem taşıyordu.¹⁰ Zaten Mezopotamya'daki seferin başlangıç nedeni de Basra Körfezi ağzındaki Abadan'da konuşlu petrol rafinerisini muhafaza düşüncesine dayanıyordu.¹¹ Bununla beraber, İngilizlerin Irak coğrafyasını denetim altına alma isteklerinin arkasında daha farklı nedenler de vardı. İngilizlerin bölgede denetim sağlamaları durumunda:

- a. Osmanlıların ve diğer İttifak devletlerinin (bilhassa Almanların) Irak ve İran petrolerinden yararlanmalarının önüne geçilecekti.
- b. İran üzerinden güneye doğru inmesi planlanan Rus Kafkas ordusu ile birleşilerek Osmanlıların Kafkas-Irak ve Suriye cephelerinin gerilerine düşülebilecek ve böylelikle Osmanlı ordusu imha edilebilecekti.
- c. Alman gemi ve denizaltılarının Basra Körfezi'nde üslenip, Hint Denizi'ne çıkan deniz yollarını kontrol etmeleri engellenebilecekti.
- d. Arap Yarımadası'ndaki emirlik ve aşiretler üzerindeki İngiliz etkisinin devamı sağlanacak ve bu etki daha kuvvetli hale getirilecekti.
- e. Bölgedeki Arap aşiretleri Osmanlılara karşı ayaklandırılarak bunların Osmanlı cephe gerilerine yapacakları saldırılar vesilesiyle Osmanlıların dikkatleri bu yöne çekilebilecekti. Böylece ayaklanmalara karşı koymak için aşiretler üzerine

10 Dorina L. Neave, *Remembering Kut: Lest We Forget*, Arthur Barker Ltd., London, 1937, s. 5.

11 Erickson, *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu: Çanakkale, Kutü'l-Amare ve Filistin Cephesi*, s. 105.

kuvvet göndermek zorunda kalan Osmanlı ordusunun cephedeki kuvvetleri zayıflatılabilecekti.

- f. Ayaklandırılacak aşiretler üzerine kuvvet gönderecek olan Osmanlı ordusunun Irak ve bilhassa İran cephelerindeki taarruz güçleri cılızlaşacak, bu yolla da Osmanlıların İran üzerinden Hindistan'a ulaşma ve Hindistan Müslümanlarını ayaklandırma tehlikesi önlenebilecekti.
- g. İngilizlerin Güney Irak'ta hâkimiyet kurmaları Kuzey Irak ile Doğu Anadolu'da bulunan Kürt, Nasturi ve Ermeni nüfusu da cesaretlendireceği için bu unsurların Osmanlılara karşı isyan etmeleri kolayca sağlanabilecekti.¹²

Bu gibi faktörleri hesaba katan İngilizler, henüz Osmanlılar harbe girmeden önce, Güney Irak'a asker çıkarma kararı aldılar ve Avrupa'ya gitmek için hazırlık yapan 6'ncı Hint (Poona) Tümeni'nin 16'ncı Tugayı'nı bu iş için vazifelendirdiler. Yapılan planlamaya göre 16'ncı Tugay evvela Bahreyn'e çıkacak, Osmanlıların harbe katılmaları halinde Fav Yarımadası'nı işgal ederek Abadan'daki petrol yataklarını koruma altına alacaktı. Gidişata göre 6'ncı Hint Tümeni'ne bağlı diğer kısımların da Irak'a gönderilmesi ve Basra'nın işgali düşünülmekteydi.¹³

ÇATIŞMA ÖNCESİ TARAFLAR BEKLEMEDE

1534 yılında Osmanlı hâkimiyetine girerek Birinci Dünya Harbi sonuna kadar Osmanlı sınırları içerisinde kalan Irak; Şam Çölü ile İran sınırı arasında 200 km kadar genişliğe ve Basra Körfezi'nden kuzeydoğuya yaklaşık 700 km uzunluğa sahip bir

12 Yavuz Ölçen, *Birinci Dünya Harbi Irak Cephesi Kutülammare Muharebeleri* (29 Nisan 1916-16 Şubat 1917), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1992, s. 5.

13 Belen, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi: 1915 Yılı Hareketleri*, s. 16.

bölgedir.¹⁴ Bağdat merkez alınırsa kuzeyde Dicle ve Fırat Nehri arasında kalan bölüm “Yukarı Mezopotamya” ya da “El-Cezire”, güneyde ise Kurna’ya kadar olan kısım “Aşağı Mezopotamya” veya “Arap Irak’ı” adını taşır. Bir anlamda bölgenin yaşam kaynağı olan Fırat ve Dicle nehirleri aşağı Mezopotamya’da birleşerek “Şattülürap” adı ile Basra Körfezi’ne dökülür. Dicle’nin doğu ve kuzeydoğusu dağlık, Fırat’ın batısı ise çöldür. Bağdat-Basra arasında rakım 30-40 metre arasında değişmektedir. Buna mukabil Bağdat’ın kuzeyine çıkıldıkça yükselti artar ve kuzeydoğu kesimlerinde dağlar 4000 metreye kadar yükselir.

Konu askerî harekât açısından incelendiğinde ise Dicle ve Fırat nehirlerinin güneyden kuzeye ve kuzeyden güneye doğru yapılacak ilerlemelere âdetâ yön verdiği görülmektedir. Kuzeybatıdan güneydoğuya inerek akan bu nehirler batı-doğu istikametlerinde harekât ve kuvvet kaydırmaları açısından uygun bir engel teşkil etmekteyse de, genel olarak kuzey-güney istikametlerinde ilerlemeyi kolaylaştırır.¹⁵ Dicle ve Fırat’a akan bazı küçük kollar bulunmakla beraber, harekât esnasında temel su ihtiyacı bu nehirlerden karşılandığı için (çölde bazı kuyular ile birikinti sular olsa da suların neredeyse tamamı acı ve tuzludur), nehirlerden uzaklaşıldığında başka şekillerde su temin edilemezse aşırı sıcak geçen yaz ayları süresince askerî harekât yapılması neredeyse imkânsızdır.¹⁶

Dicle ve Fırat nehirleri üzerinde yer alan kanallar, tek tek veya kümeler halindeki kum tepelikleri vasıtasıyla yer yer savunma olanakları tanımaktadır. Fakat bu savunma hatları doğal bir engele

14 Behzat Balkış-Nezihî Fırat, *Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi: İran-İrak Cephesi (1914-1918)*, Cilt: III, Kısım: I, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1979, s. 24.

15 Necatî Ökse-Özden Çalhan, *Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi: İran-İrak Cephesi (1914-1918)*, Cilt: III, Kısım: II, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s. 21.

16 Ali Vehbi Aykota, *Tarihçe-i Harb: Üçüncü Alay Irak Kanalı Silsile-i Muhaberatı*, TTK Yayınları, Ankara, 2011, s. 5; Ökse-Çalhan, *a.g.e.*, s. 21.

dayanmadığı için süvariler veya motorize birlikler tarafından kuşatılmaya açıktır. Yine genellikle 1-3 metre derinliğinde ve 40-50 metre genişliğinde olan bu kanallar, aşırı yağmur ve su taşkınları sonrasında oluşan göl ve bataklıklarla birleşerek kuzey-güneş yönünde gerçekleştirilecek askerî harekâta engel çıkarır. Kasım ayından sonra başlayan yağmurların Dicle ve Fırat'ı taşırması sonucunda oluşan bataklıklar özellikle Güney Mezopotamya'da yapılmak istenen harekâtı Haziran ayına kadar elverişsiz hale getirir. Bununla birlikte, yağmur ve taşkın dönemlerinin ardından kanal ya da bataklıkların oynadıkları engelleyici rol büyük ölçüde kaybolmaktadır.¹⁷

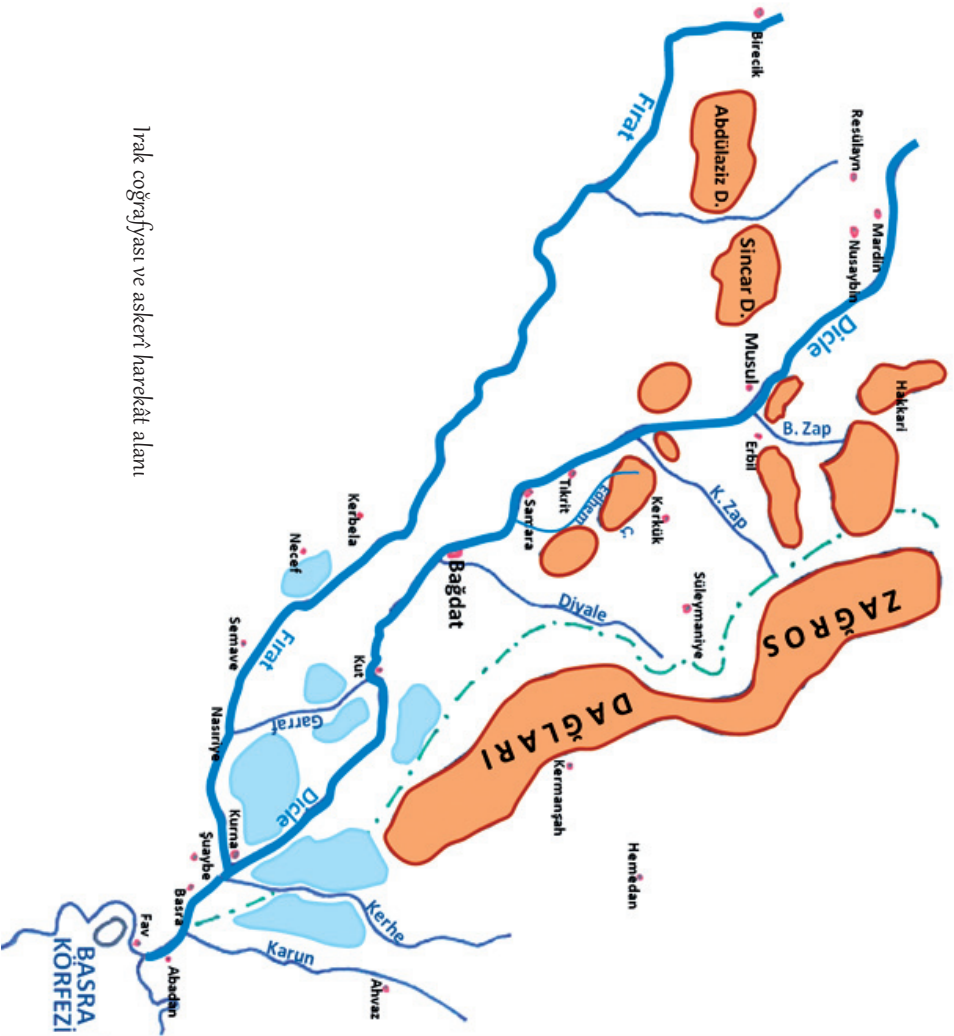
Dağlar ise bölgenin kuzey ve kuzeydoğu kesimlerden geçmektedir. Musul'un kuzeyi, Kerkük ve Süleymaniye bölgelerinde bulunan bu dağlar arasında 4000 metreye ulaşan yüksekliği ile göze çarpan Zağroslar sınırlı geçitlere sahip olduğundan, İran-İrak ve Irak-İran yönlerinde yapılacak bir taarruza elverişsiz, savunmaya ise çok elverişlidir. Keza güneybatı yönünde yer alan ve Musul'un güneyinden Basra Körfezi'ne kadar inen Cebelihamrin Dağları, üzerinde bulundurduğu gayet geniş sel yarıkları nedeniyle tekerlekli araçların ilerlemesine izin vermediğinden büyük çaplı askerî operasyonlar açısından uygun değildir. Ayrıca bölgede bulunan dağların hemen hiçbirinde su kaynağı bulunmaması da bu bağlamda dikkat çeken başka bir husustur.¹⁸

Öte yandan Dicle Nehri'nin güneyi, pek seyrek biçimde göze çarpan bazı tümsekler dışında, nerdeyse tamamıyla düzlüktür. Dolayısıyla üstün sayıdaki kuvvetler ile bölgedeki mevziler kuşatılabilir ya da cephe hatları kolayca yarılabılır. Ayrıca bölge arazisi derinliğine bir müdafaa hattı kurulmasına imkân tanımaz ve oyalama muharebeleri için elverişsizdir.¹⁹

17 Ökse-Çalhan, *a.g.e.*, s. 24-25.

18 Balkış-Fırat, *a.g.e.*, s. 25.

19 Ökse-Çalhan, *a.g.e.*, s. 25.

Irak coğrafyası ve askerî hareket alanı

BASRA
KÖRFEZİ

Askerî harekât için büyük önem arz eden yollar açısından ise Birinci Dünya Harbi esnasında Irak'ın son derece fakir bir bölge olduğu söylenebilir. Ne doğu-batı ne de kuzey-güney istikametinde araç geçişleri için kullanılabilecek kullanışlı bir yol yoktur. Nehirler boyunca uzanan ana yollar bile araç geçişlerine elverişsiz toprak yollardır. Özellikle nehirlerin taşıdığı dönemlerde sular altında kalmaları ve yağmur mevsimlerinde çamur deryasına dönüşmeleri yılın belirli zamanların bu yolları iyice kullanılmaz hale getirir. Demiryollarının da yetersizliği bölgedeki ulaştırma hizmetlerinin nehirler üzerinden yapılmasını bir anlamda zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda gemi, kelek, kuffa (küfe) ve şahtur gibi araçlar kullanılarak ulaştırma işleri kotarılmaya çalışılmıştır. Bu noktada da gemiler haricindeki diğer ulaştırma araçlarının sağlıklı biçimde kullanılmadıkları görülmektedir. Zira fırtına ve ters akıntı görüldüğünde bahsi geçen ulaştırma araçları devrilebilmekte, can ve mal kaybına neden olabilmektedirler. Yine, nehirlerin yapıları nedeniyle gemilerin de nehir hatlarının bir ucundan diğer ucuna değin gitmeleri mümkün değildi. Sadece suyun iyice yükseldiği dönemlerde Basra'ya kadar seyrüsefer yapılabiliyordu. Fırat'a göre daha elverişli olan Dicle üzerinde bile sadece Bağdat-Samara arasında sağlıklı bir ulaşım sağlanabilmekteydi. Fırat'ın derinliğinin az oluşu ve bazı yerlerde sığ bataklık alanlardan geçilmek durumunda kalınması bu nehrin ulaşım kalitesini ziyadesiyle azaltmaktaydı.

Irak'ta askerî harekâtı yönlendiren diğer bir etken iklim ve hava şartlarıdır. Yaz aylarında aşırı sıcaklar, kum fırtınaları ve seraplar; kış aylarında ise aşırı yağmur ve nehir taşkınlarının bölgeyi askerî harekâta elverişsiz hale getirdiği görülmektedir. Kum fırtınaları ve seraplar özellikle keşif ve ilerlemeyi felce uğratmaktadır. Çöl ikliminin bir cilvesi olan serapların insanları nasıl yanılttıkları konusunda ise ilginç bazı anekdotlara rastlamaktayız. Irak'a geldikten sonra evvela 18'inci Kolordu, sonra da VI. Ordu Kumandanlığını devralacak olan Halil Bey/Paşa (Kut) hatıratında çölde bazen büyük

Nehir taşımacılığında ve ulaştırma faaliyetlerinde çok önemli yeri olan kelek, kuffa ve şahturlar

askerî birlikleri kendilerine yaklaşıp gibi gördüklerini fakat bir süre sonra serap kaybolunca boş bir çöl manzarası ile karşı karşıya kaldıklarını anlatmaktadır.²⁰ Keza VI. Ordu karargâhında görev yapan Kurmay Binbaşı Mehmed Emin Bey de 31 Kanunuevvel 1331 (13 Ocak 1916) tarihinde gerçekleşen Vadi-i Kelal Muharebesi'nde Goltz Paşa'nın uzakta beliren düşman süvarisini ormanlık bir alan zannettiğini; yine Miralay (Albay) Nureddin Bey (Sakallı Nureddin Paşa) ve maiyetinin 23 Kanunuevvel 1331 (5 Ocak 1916) tarihinde Şeyh El-Saad Muharebesi'nin öncesinde Süveyce bataklığı kenarına konmuş kaz sürüsünü çadırlı düşman ordugâhı sandıklarını ifade etmektedir.²¹ Bununla beraber serapların askerî harekâta tesirinden İngiliz kaynakları da bahsediyor. Örneğin, 6. Hint Tümeni Komutanı General Charles Townshend hatıratında Irak'ta yaşadığı olaylardan birini şöyle aktarmakta:

Çölde serabın etkileri olağanüstüdür. Sanayiye ordugâhında bulunduğumuz bir sabah, güneydoğuda düşman kollarının yaklaştığı haberi bana verildi. Gözetleme kulesine çıktım ve dörderli yürüyüş kolunda düşmanın yaklaşık 6 milden (9,5 km) ilerlediğini gördüm. Bütün kıt'alara silah başı ve asıl kuvvetlere düşmanın yanına düşmesi emrini verdim. Hâlbuki bu bir seraptan ibaretti! Mısır ve Sudan'da serap olaylarını defalarca gördüm. Fakat buradaki gibi olağanüstü olaya hiç rastlamadım. Serap olaylarını biliyor olmakla birlikte yine aldandım.²²

Mezopotamya'daki çarpışmaların bir bölümünde istihbarat subayı olarak görev yapan meşhur İngiliz Aubrey Herbert de anılarında serapların muharebeye olan etkisini ilginç bir anekdotla ele almıştır. Herbert'e göre, İngilizler 14 Nisan 1915 tarihinde

20 Halil Kut, *Kütü'l-Amare Kahramanı Halil Kut Paşa'nın Hatıraları*, yay. haz. Erhan Çifci, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s. 153.

21 Mehmed Emin, *Kütü'l-Amare Hücum ve Muhasarası*, yay. haz. Sezai Dumlupınar, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2016, s. 9.

22 Charles V.F. Townshend, *a.g.e.*, s. 186.

gerçekleşen Şuaybe Muharebesi'ni serap yardımıyla kazanmıştır. İngilizler burada uzak mesafeden kendilerine pek çok Osmanlı askerinin yaklaştığını zannederek o yöne doğru yoğun ateş etmişler ancak daha sonra görülen şeyin Osmanlı muharip birliklerine cephane taşıyan çok az sayıdaki kişinin silueti olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla onlara açılan yoğun ateş sayesinde muharip Osmanlı birliklerine en ihtiyaç duydukları anda cephane ulaştırılması engellenmiş ve İngilizlerin muharebeyi kazanmaları kolaylaşmıştır.²³

Birinci Dünya Harbi başlangıcında göçebeler hariç yaklaşık 2 milyon 600 bin kişilik bir nüfusa sahip olduğu tahmin edilen Irak'ta nüfusun ekseriyeti Müslüman Araplardan meydana gelmekle beraber Türkler, Kürtler ve İranlılar diğer önemli grubu teşkil etmekteydi.²⁴ Böylesine etnik ve kültürel bir çeşitliliğin muhtelif çatışmaları beraberinde getirmesi kaçınılmazdı. İngilizler ticari ve stratejik sebeplerle, İranlılar ise Şiilik propagandası yaparak çatışmaları körüklerken, Osmanlılar siyasi-idari ve askerî reformlar yoluyla çatışmaların önüne geçmek istemişlerdir. Bahsi geçen reformlar arasında en fazla dikkat çekenii II. Abdülhamid'in "Eşraf Siyaseti" adı verilen ve en dar anlamıyla vilayetlerin eşraf aracılığı ile yönetilmesine ve bu kişilerin ayrıcalıklı konuma sahip olmasına dayanan politikasıdır. Zira İkinci Meşrutiyet'in ilanına değin (1908) geniş yetkilerle bölgeyi idare ederek imtiyazlı konuma gelen eşraf ve aşiretler İkinci Meşrutiyet sonrasında İttihat ve Terakki'nin iktidarı ele almasından rahatsız olmuşlar ve bu rahatsızlık zaman zaman isyanlara sebebiyet vermiştir.²⁵

23 Aubrey Herbert, *Mons -Anzac & Kut*, Hutchinson & Co. Ltd., London, 1937, s. 242.

24 Orhan Avcı, *Irak'ta Türk Ordusu*, Vadi Yayınları, Ankara, 2004, s. 34. Fahri Belen o dönem için bu nüfusun %60'ını Arapların, %16'sını Kürtlerin, %10'unu Türklerin, geri kalan %14'lük bölümünü ise Acem-Süryani-Nasturi-Yezidi-Ermeni-Yahudi topluluğun oluşturduğunu belirtmektedir. Belen, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi: 1915 Yılı Hareketleri*, s. 12.

25 Gökhan Çetinsaya, "Irak", *TDVİA*, Cilt: 19, İstanbul, 1999, s. 94-95.

Bu noktada bölgedeki Arap kültür ve aşiret yapısına değinmekte fayda vardır. Osmanlı tebaası Arap aşiretlerinin bir bölümü (Necid-Umman-Kuveyt-Yemen bölgeleri gibi) kısmi bir bağımsızlık sahibiyken, Musul-Bağdat-Şam-Halep-Kudüs gibi yerlerde bulunanlar devlet denetiminde yaşamaktaydılar. İngilizlerin propagandaları ise her iki gruba da yönelikti. 1800'lü yılların son çeyreğinden itibaren devletin bölgedeki etkinliği hızla azaldığı için mizacen sadece güce/otoriteye saygı duyan Arap aşiretleri üzerine yapılan propagandalar etkili olmuş ve Arap aşiretlerinin devlete olan bağlılığı zayıflamaya başlamıştır. Bu durum ise Arapları çıkarları neyi gerektiriyorsa ona uygun olarak hareket etmeye yönlendirmiştir. Dolayısıyla Arapların bir bölümünün İngilizlere, bir bölümün Osmanlılara meyilli olduğu, kararsız kalanların ise anlık reflekslerle hareket ettiği görülmüştür. İngilizlerin Irak'taki 6'ncı Hint Tümeni'ne komuta eden General Charles Townshend hatıratında bu hususa sıkça vurgu yapmaktadır. Townshend'e göre Arapların öteden beri takip ettikleri yol, kuvvetli tarafı selamlamaktan ibaretti ve daima menfaat sağlayacakları cenaha yakınlık göstermekteydiler.²⁶ Arap aşiretlerinin kaypak yapısını iyi bilen İngilizler bu yüzden yerli Arapları silahlandırmamışlar, bölgedeki işlerini İngiliz ve Hint kökenli askerler vasıtasıyla halletmeye çalışmışlardı.²⁷ Buna mukabil Osmanlılar ise Arap aşiretlerinden etkin bir şekilde istifade etmeyi arzuladılar. Bu aşiretler içerisinde sadakat ve hizmetleri ile en fazla öne çıkan Uceymi (Acemi) İbn-i Sadun'un Müntefik Aşireti idi. İleride görüleceği üzere, bilhassa 9 Aralık 1914'te Kurna'nın düşmesinden sonra Osmanlı'ya bağlı kalan neredeyse yegâne büyük aşiretti. Osmanlılar bu sadaka-

26 Charles V.F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 113 ve 335.

27 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt: III, Kısım: III, TTK Yayınları, Ankara, 1957, s. 88.

ti unutmadılar ve Mayıs 1915'te Uceymi İbn-i Sadun'a "Paşa" unvanı verdiler.²⁸

Bunların yanında belirtmek gerekir ki konjonktürel olarak her iki tarafa da yaklaşabilen Arap aşiretleri daha çok Osmanlılara yakın durmuşlar, hatta Bağdat düştüğünde (1917 yılı ilkbaharı) bile Osmanlılara karşı kesin bir düşmanlık göstermemeye dikkat etmişlerdir. Ancak İngiliz kuvvetlerine olduğu gibi Osmanlı kuvvetlerine karşı da yağmacı saldırılarda bulunmaktan çekinmemişlerdir.

Şiddetli yağmurun ardından balçık haline gelen zeminde yürümeye çalışan İngiliz askerleri

28 Avcı, *Irak'ta Türk Ordusu*, s. 39. Yusuf Hikmet Bayur bu konuda farklı bir görüşleri sürmektedir. Bayur'a göre Uceymi İbn-i Sadun harbin başlarında İngilizlere yakınlık göstermiş ve hatta İngilizler adına Basra'yı alıp yönetmeyi teklif etmişti. Ancak teklifi kabul görmeyince Osmanlılara bağlı kalmıştı. Bayur'un daha sonra hizmetleri dolayısıyla "Paşa" unvanı alan Uceymi İbn-i Sadun hakkındaki "fiilen bir iş görmediği" ne ve "Basra'nın geri alınması için yapılan taarruzlara isteksiz katıldığı"na yönelik iddiaları dikkatleri celp eden bir başka önemli husustur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt: III, Kısım: I, TTK Yayınları, Ankara, 1953, s. 392 ve Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt: III, Kısım: III, TTK Yayınları, Ankara, 1957, s. 91.

Uceymi (Acemi) Sadun Paşa

Birinci Dünya Harbi başladığında Uceymi Sadun Paşa'nın başında bulunduğu Müntefik aşiretinin Osmanlılar yanında saf tutmasına pek fazla ihtimal verilmiyordu. Zira harp başlamadan önce babası Sadun Paşa Osmanlılar tarafından tutuklanmış ve hapiste vefat etmişti. Fakat Uceymi Sadun beklentilerin dışında hareket ederek Birinci Dünya Harbi'nin sonuna değin Osmanlı ordusu için savaşmış, Millî Mücadele döneminde de Güneydođu Anadolu'nun düşman işgalinden kurtulması için Mustafa Kemal Paşa'nın başında olduğu millî kuvvetlere destek vermişti. Mustafa Kemal Paşa Uceymi Sadun Paşa'nın verdiği desteği hiçbir zaman unutmadı. Daha sonra Irak Kralı Faysal tarafından Irak'ta yaşamak koşuluyla kendisine teklif edilen malları ve ayan üyeliğini reddeden bu zata Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından 9000 dönüm arazi tahsis edildi. Türk vatandaşlığına geçen ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna giden yolda önemli bir figür olan Uceymi Sadun, kaderin bir cilvesi olacak ki, bir 29 Ekim günü vefat etmişti. 1960 yılında 73 yaşındayken vefat ettiğinde kendisi için askerî tören düzenlendi ve naaşı Türk bayrağına sarılı halde taşındı.